

Magdalena Nowak-Rząsa

Zadrzewienia śródpolne jako cenny element krajobrazów rolniczych

Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum 9/4, 99-106

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZADRZEWIENIA ŚRÓDPOLNE JAKO CENNY ELEMENT KRAJOBRAZÓW ROLNICZYCH

Magdalena Nowak-Rząsa

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Streszczenie. W artykule zaprezentowano definicję zadrzewień, ich funkcje oraz rodzaje. Przedstawiono możliwości pozyskania środków unijnych w ramach programów rolnośrodowiskowych na zadrzewienia śródpolne. Szczegółowo omówiono możliwe do realizacji warianty – renowację zadrzewień śródpolnych i nowe zadrzewienia śródpolne.

Słowa kluczowe: zadrzewienia śródpolne, programy rolnośrodowiskowe, krajobraz rolniczy

WSTĘP

Zadrzewienia śródpolne odgrywają znaczną rolę w kształtowaniu krajobrazu rolniczego. Poprawiają estetykę badanego obszaru i korzystnie wpływają na plonowanie rolniczych upraw. Współistnienie zadrzewień i pól uprawnych jest trafnym wyborem użytkowania terenu rolniczego. Tworzeniu nowych zadrzewień służą m.in. programy rolnośrodowiskowe, które stanowią szansę dla polskiego rolnictwa.

ZADRZEWIENIA I ICH FORMY W ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

Gruntami zadrzewionymi i zakrzewionymi są grunty porośnięte roślinnością leśną, których pole powierzchni jest mniejsze od 0,1000 ha, a także [Rozporządzenie Ministra Rozwoju Regionalnego i Budownictwa z dnia 29 marca 2001 r. w sprawie ewidencji gruntów i budynków]:

- śródpolne skupiska drzew i krzewów niezaliczone do lasów;
- tereny torfowisk pokryte częściowo kępami krzewów i drzew karłowatych;

Adres do korespondencji – Corresponding author: Magdalena Nowak-Rząsa, Katedra Planowania i Inżynierii Przestrzennej, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Romana Prawocheńskiego 15, 10-724 Olsztyn, e-mail: magda.nowak@uwm.edu.pl

- grunty porośnięte wikliną w stanie naturalnym oraz krzewiastymi formami wierzb w dolinach rzek i obniżeniach terenu;
- przylegające do wód powierzchniowych grunty porośnięte drzewami lub krzewami, stanowiące biologiczną strefę ochronną cieków i zbiorników wodnych;
- jary i wąwozy pokryte drzewami i krzewami w sposób naturalny lub sztuczny w celu zabezpieczenia przed erozją, niezaliczone do lasów;
- wysypiska kamieni i gruzowiska porośnięte drzewami i krzewami;
- zadrzewione i zakrzewione tereny nieczynnych cmentarzy, poza zwartymi kompleksami lasów;
- skupiska drzew i krzewów mające charakter parku, ale niewyposażone w urządzenia i budowle służące rekreacji i wypoczynkowi.

Kształtowanie i tworzenie zadrzewień śródpolnych wymaga sporej wiedzy. W zależności od rodzaju zadrzewienia i ogólnego celu, jaki ma ono spełniać, ustala się czy będzie to nasadzanie rzędowe pasowe, czy grupowe, określa usytuowanie w terenie, dobiera gatunki drzew i krzewów oraz sposób ich zmieszania i rozmieszczenia w zadrzewieniu. W doborze gatunków trzeba uwzględnić m.in. zdolność do hamowania prędkości wiatru; drzewa o wiotkich gałęziach czynią to skuteczniej niż o gałęziach sztywnych, zimą skuteczniejsze są iglaste niż liściaste. Efektywne hamowanie wiatru ma miejsce tylko wtedy, gdy drzewa i krzewy tworzą ścianę od powierzchni gruntu aż po wierzchołki najwyższych drzew. Rolę taką najlepiej spełniają zadrzewienia dwu- lub trzypiętrowe.

W zależności od wzajemnego usytuowania drzew i krzewów, zajmowanej powierzchni i kształtu, wyróżniamy następujące formy zadrzewień [Waszak 2002]:

- pojedyncze – drzewa lub krzewy rozmieszczone pojedynczo;
- grupowe – zadrzewienia o powierzchni mniejszej niż 0,02 ha niestanowiące rzędu lub pasa;
- kępowe – zadrzewienia o powierzchni co najmniej 0,02 ha, ale mniejsze niż 0,10 ha, nietworzące rzędu lub pasa;
- powierzchniowe – zadrzewienia o powierzchni co najmniej 0,10 ha nietworzące rzędu lub pasa;
- rzędowe – zadrzewienia w pojedynczych rzędach, w których odległości między sąsiednimi drzewami nie przekraczają 50 m, a między sąsiednimi krzewami – 15 m;
- pasmowe – co najmniej dwurzędowe zadrzewienia o szerokości do 20 m i długości 100 m.

FUNKCJE ZADRZEWIŃ

Zadrzewienia mogą pełnić następujące funkcje [Waszak 2002]:

- ochronne – wynikają z ich roli w ochronie krajobrazu wiejskiego; funkcje ochronne zadrzewień można szczegółowiej podzielić na: glebochronne i wodochronne, klimatyczne, biocenotyczne, sanitarno-higieniczne;
- produkcyjne – wynikają z ich roli jako surowca drzewnego;
- społeczno-kulturowe – wynikają z potrzeby człowieka do wypoczynku.

Zadrzewienia spełniają także inne pożyteczne funkcje:

- hamują prędkość wiatru średnio o 15–26%, maksymalnie 50–70%;
- ograniczają straty wody w skutek parowania z gleby o ok. 25%, co wpływa na mniejsze wysychania gleby latem;
- zwiększają wilgotność powietrza w warstwie przygrunтовой;
- ograniczają erozję wietrzną;
- ograniczają parowanie wody latem;
- ograniczają erozję wodną;
- zwalniają tempo topnienia śniegu wiosną o ok. 5%;
- podwyższają temperaturę gleby do głębokości 20 cm średnio o 0,2°C.
- ograniczają przemieszczanie się niepożądanych związków chemicznych będących następstwem stosowania nawozów mineralnych.

Do zadrzewień śródpolnych powinny być stosowane jedynie gatunki rodzime. Na glebach suchych, jałowych i stanowiskach nasłonecznionych dobrze rosną takie gatunki jak: grusza pospolita (*Pyrus communis*), kalina hordowina (*Viburnum lantana*), śliwa tarnina (*Prunus spinosa*), świdośliwa jajowata (*Amelanchier ovalis*), jabłoń dzika (*Malus sylvestris*). Siedlisk wilgotnych, żyznych i zacienienia wymagają: czeremcha zwyczajna (*Prunus padus*), dereń świdwa (*Cornus sanguinea*), bez czarny (*Sambucus nigra*), jarzab pospolity (*Sorbus aucuparia*), kalina koralowa (*Viburnum opulus*), kruszyna pospolita (*Rhamnus frangula*), leszczyna pospolita (*Corylus avellana*), suchodrzew czarny (*Lonicera nigra*) i pospolity (*L. xylosteum*), trzmielina pospolita (*Euonymus europaeus*) oraz krajowe wierzby (*Salix* sp.) [Waszak 2002].

PROGRAMY ROLNOŚRODOWISKOWE

Programy rolnośrodowiskowe są programami unijnymi, których nadrzędnym celem jest zachęcenie rolników do prowadzenia działalności zgodnie z wymogami ochrony środowiska. Mają zadanie zachęcenia rolnika do pełnienia roli strażnika środowiska naturalnego. W Polsce, kraju o ogromnych walorach przyrodniczych i krajobrazowych, należy dołożyć wszelkich starań, by programy rolnośrodowiskowe były od początku właściwie wdrażane i by w przyszłości możliwy był w nich udział większej liczby rolników. W Austrii programami rolnośrodowiskowymi objętych jest około 70% powierzchni użytków rolnych, w Finlandii około 89%, a w Niemczech około 39%. Z kolei w krajach takich jak Belgia czy Holandia programami tymi objętych jest mniej niż 2% powierzchni kraju. W artykule 22 Rozporządzenia Rady 1257/99/WE z 17 maja 1999 r. o rozwoju obszarów wiejskich zdefiniowano pięć celów realizacji programów rolnośrodowiskowych, zgodnie z którymi wsparcie finansowe będzie obejmować:

- sposoby użytkowania gruntów rolnych zgodne z ochroną i przywracaniem wartości środowiska przyrodniczego i struktury krajobrazu, zasobów naturalnych, gleby i różnorodności zasobów genetycznych;
- ekstensyfikację działalności rolniczej i zachowanie ekstensywnej gospodarki państwiskowej;
- ochronę wszystkich walorów przyrodniczych terenów rolnych, które są zagrożone;

- utrzymanie krajobrazów i historycznych cech obszarów rolniczych;
- tworzenie planów ochrony środowiska w działalności rolniczej.

Program rolnośrodowiskowy składa się z czterech schematów (podprogramów):

- Schematu I – Ochrona różnorodności biologicznej obszarów rolnych – wdrażanego na terenie geograficznie wydzielonych stref, tzw. Obszarów Przyrodniczo Wrażliwych, które obejmują obszary rolnicze o wybitnych walorach przyrodniczych. Celem tego schematu jest ochrona półnaturalnych siedlisk łąk i pastwisk zagrożonych degradacją w wyniku zaniechania użytkowania bądź jego intensyfikacji.
- Schematu II – Ochrona środowiska przyrodniczego i krajobrazu – o zasięgu horyzontalnym, ze wskazaniem obszarów priorytetowych w każdym województwie. Schemat ten obejmie około 5% powierzchni użytków rolnych województwa. Został ukierunkowany na promocję rolnictwa zrównoważonego oraz rozwiązywanie problemów środowiskowych o zasięgu regionalnym (np. ochronę i kształtowanie struktury krajobrazu w celu zachowania walorów przyrodniczych i zwiększanie naturalnych mechanizmów samoregulacyjnych w krajobrazie np. poprzez wprowadzanie zadrzewień i stref buforowych itd.).
- Schematu III – Rolnictwo ekologiczne – o charakterze ogólnokrajowym, którego celem będzie promocja rolnictwa ekologicznego. Schemat będzie wdrażany bez ograniczeń przestrzennych.
- Schematu IV – Ochrona zasobów genetycznych w rolnictwie – o zasięgu ogólnokrajowym, którego celem jest ochrona zasobów genetycznych zgromadzonych w tradycyjnych odmianach roślin uprawnych i sadowniczych oraz rasach zwierząt gospodarskich. Rolnik może uczestniczyć tylko w jednym schemacie rolnośrodowiskowym. Przedsięwzięcia rolnośrodowiskowe zebrano w Krajowym Katalogu Pakietów Rolnośrodowiskowych. Katalog pakietów jest podstawą tworzenia programów regionalnych i lokalnych na terenie kraju. Jednym z pakietów są pakiety przyrodnicze. Są one stosowane na trwałych użytkach zielonych i użytkach przyrodniczych, które odznaczają się wysokimi walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi.

Celem pakietów przyrodniczych jest:

- zachowanie lub odtworzenie walorów półnaturalnych łąk i pastwisk zagrożonych degradacją;
- zachowanie użytków przyrodniczych, tzn. elementów krajobrazu jak np.: oczka wodne, zadrzewienia śródpolne, torfowiska, miedze i inne tereny niewolne tworzące siedlisko dla dzikiej fauny i flory, które stanowią ostoje dla dziko żyjących roślin i zwierząt;
- kontynuacja tradycyjnych metod gospodarowania, które stanowią o dziedzictwie przyrodniczym i kulturowym regionu.

W ramach pakietów przyrodniczych mogą być realizowane m.in. zadrzewienia śródpolne. Możliwe są dwa warianty realizacji zadrzewień śródpolnych: renowacja zadrzewień śródpolnych i nowe zadrzewienia śródpolne.

RENOWACJA ZADRZEWIŃ ŚRÓDPOLNYCH

Renowację zadrzewień śródpolnych zdefiniowano jako zadrzewienia i zakrzewienia naturalne (zarośla wisienki stepowej, tarniny i głogu), jak kępy i aleje drzew i krzewów posadzonych przez człowieka wśród pól uprawnych i łąk, na przydrożach, wzdłuż cieków i miedz, w tym również krzewiaste żywopłoty w formie kęp lub remiz śródpolnych o niewielkich powierzchniach (do 0,1 ha), często w sąsiedztwie lub otoczeniu zbiorników wodnych, a także jako element zieleni przyzagrodowej, wzdłuż szlaków komunikacyjnych (pasy wiatrochronne) [Projekt Krajowego Programu Rolnośrodowiskowego... 2002].

Celem renowacji zadrzewień jest zachowanie istniejących pasmowych zadrzewień i zwiększenie ich funkcji w krajobrazie jako korytarzy ekologicznych, ostoji różnorodności biologicznej i elementów łagodzących degradację obszarów rolnych.

W czasie renowacji zadrzewień śródpolowych minimalna długość struktur liniowych wynosi 50 m, a proponowana premia wynosi 100 zł za 100 m.b. pasa zadrzewień. Warunkiem uzyskania tej premii jest zwykła dobra praktyka rolnicza, tzn. usunięcie śmieci nagromadzonych w obrębie zadrzewienia i wykonywanie zabiegów opryskiwania z zachowaniem bezpiecznej odległości od ściany zadrzewienia i przy bezwietrznej pogodzie, gdy ryzyko znoszenia jest najmniejsze.

Wymogi szczególne dotyczące renowacji zadrzewień śródpolnych:

- uzupełnianie ok. 20% ubytku drzew i krzewów, zgodnie z charakterem siedliska;
- wykonywanie rotacyjnych zabiegów pielęgnacyjnych, polegających na formowaniu pokroju drzew i krzewów;
- wygradzanie zadrzewień narażonych na zniszczenie przez zwierzęta;
- układanie stert chrustu pełniących funkcję schronień dla ssaków.

Ustalając wysokości premii, uwzględniono:

- koszty sadzonek drzew i krzewów wraz z ich zabezpieczeniem przed zwierzyzną;
- koszty pielęgnacji polegającej na przycinaniu i formowaniu koron drzew;
- koszty przeliczane na 100 m.b. pasa zadrzewień lub 0,1 ha powierzchni.

NOWE ZADRZEWIENIA ŚRÓDPOLNE

Nowe zadrzewienia śródpolne zdefiniowano jako zakładanie nowych zadrzewień śródpolnych jedno- lub dwurzędowych składających się z warstwy drzew i krzewów pochodzenia rodzinnego. Zadrzewienia jednorzędowe mają mieć szerokość 2,5 m, natomiast dwurzędowe – 5 m.

Zadrzewienia śródpolne spełniają różne funkcje środowiskowe wyrażające się m.in.:

- zwiększeniem retencji wodnej w wyniku spowalniania odpływów powierzchniowych oraz oczyszczaniem wód (wodochronne);
- ograniczeniem erozji gleb (wiatrochronne);
- tworzeniem ostoji dziko żyjących roślin i zwierząt;
- tworzeniem ciągów sprzyjających przemieszczaniu się zwierząt między ekosystemami naturalnymi.

Celem zakładania nowych zadrzewień śródpolnych jest optymalizacja struktury przestrzennej krajobrazów rolniczych i łagodzenie skutków gospodarki rolnej poprzez wykorzystanie wielofunkcyjnego oddziaływania zadrzewień na środowisko przyrodnicze. Minimalna długość zadrzewienia wynosi 50 m, a proponowana premia na „nowe zadrzewienia jednorzędowe” – 80 zł/ha, „nowe zadrzewienia dwurzędowe” – 190 zł/ha. Warunkiem uzyskania dotacji jest zwykła dobra praktyka rolnicza dla wariantu nowe zadrzewienia śródpolne, tzn.:

- skład gatunkowy zadrzewień winien być dostosowany do lokalnych warunków siedliskowych poprzez dobór rodzimych gatunków i w miarę możliwości miejscowych ekotypów drzew i krzewów, z udziałem drzew i krzewów miododajnych i owocowych (atrakcyjna baza żerowa dla owadów i ptaków);
- wykonywanie zabiegów opryskiwania z zachowaniem bezpiecznej odległości od ściany zadrzewienia i przy bezwietrznej pogodzie, gdy ryzyko znoszenia jest najmniejsze.

Ustalając wysokości premii, uwzględniono cenę sadzonek i osłonek, a także koszty robocizny związane z sadzeniem oraz utracony dochód z powierzchni zadrzewionej.

W ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 w pakiecie 9 realizowane są cztery warianty:

- utrzymanie 2-metrowych stref buforowych;
- utrzymanie 5-metrowych stref buforowych;
- utrzymanie 2-metrowych miedz śródpolnych;
- utrzymanie 5-metrowych miedz śródpolnych.

Strefy buforowe są to 2-metrowe lub 5-metrowe (w największym miejscu) podłużne pasy roślinności występujące wzdłuż cieków, małych zbiorników wodnych, strumieni, źródełek w celu ograniczenia zanieczyszczenia wód. Szerokość strefy liczona jest od brzegu cieku lub zbiornika wodnego.

W całym gospodarstwie objętym programem rolnośrodowiskowym istnieje obowiązek zachowania powierzchni trwałych użytków zielonych oraz elementów krajobrazu nieużytkowanych rolniczo.

Utrzymanie stref buforowych polega na utrzymaniu istniejących pasów roślinności i miedz śródpolnych tworzących podłużne pasy roślinności mające na celu ograniczenie zanieczyszczenia wód, zmniejszenie erozji oraz zwiększenie różnorodności biologicznej.

Wymogi wariantów stref buforowych:

- utrzymanie strefy buforowej o szerokości 2 metrów lub 5 metrów;
- wykaszanie raz w roku lub co 2 lata, najpóźniej do 30 września;
- zachowanie istniejących drzew i krzewów;
- zakaz stosowania nawozów i środków ochrony roślin;
- usunięcie biomasy w ciągu 2 tygodni od skoszenia.

W całym gospodarstwie objętym programem rolnośrodowiskowym istnieje obowiązek zachowania powierzchni trwałych użytków zielonych i elementów krajobrazu nieużytkowanych rolniczo.

Wysokość płatności rolnośrodowiskowej wynosi:

- dla strefy buforowej 2-metrowej – 44 zł/100 m.b.
- dla strefy buforowej 5-metrowej – 110 zł/100 m.b.

Miedze śródpolne są to 2-metrowe lub 5-metrowe (w najwęższym miejscu) podłużne pasy roślinności, w tym żywopłoty występujące w obrębie dużych pól, wzdłuż linii lasu lub na obrzeżach wąwozów i skarp.

Wymogi wariantów miedz śródpolnych:

- utrzymanie miedzy śródpolnej o szerokości 2 metrów lub 5 metrów;
- wykaszanie raz w roku lub co 2 lata, najpóźniej do 30 września, zachowanie istniejących drzew i krzewów; w przypadku żywopłotów – pielęgnacja;
- zakaz stosowania nawozów i środków ochrony roślin.

Wysokość płatności rolnośrodowiskowej wynosi:

- dla miedzy śródpolnej 2-metrowej – 40 zł/100 m.b.
- dla miedzy śródpolnej 5-metrowej – 100 zł/100 mb.

PODSUMOWANIE

Zadrzewienia śródpolne odgrywają znaczną rolę w kształtowaniu krajobrazu rolniczego i wpływają na piękno krajobrazu wsi. W tworzeniu ich oraz w odpowiedniej pielęgnacji pomocne są środki finansowe pochodzące z programów rolnośrodowiskowych.

Programy rolnośrodowiskowe stanowią szansę dla polskiego rolnictwa. Środki wykorzystane w ramach tych projektów pozwolą na zachowanie unikalnych wartości krajobrazów rolniczych, wśród których szczególną rolę mogą spełnić zadrzewienia śródpolne.

PIŚMIENNICTWO:

- Dobór drzew i krzewów do zadrzewień na obszarach wiejskich. 2001. Red. K. Zajączkowski. IBL. Warszawa 16, 10–12.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 56–58.
- Projekt Krajowego Programu Rolnośrodowiskowego. Działanie 4 w ramach rozwoju obszarów wiejskich na lata 2004–2006. 2002. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 37–39.
- Projekt Krajowego Programu Rolnośrodowiskowego. Rozporządzenie Ministra Rozwoju Regionalnego i Budownictwa z dnia 29 marca 2001 r. w sprawie ewidencji gruntów i budynków. Dz.U. nr 38, poz. 454.
- Rozporządzenie Rady 1257/99/Wt z 17 maja 1999 r. o rozwoju obszarów wiejskich.
- Waszak A., 2002. Drzewa i krzewy na obrzeżach miast. Przegląd Komunalny 6, 18.

THE FIELD PLANTING AS A VALUABLE ELEMENT OF THE AGRICULTURAL LANDSCAPE

Abstract. The definition, functions and kinds of plantings are presented in this article. The possibilities of gaining the Agri-environment Programs UE support to field plantings are shown here. Particularly two possible kinds of these programs are analyzed: the field planting renovation and the creation of the new field plantings.

Key words: The field plantings, the Agri-environment programs, open landscape

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 20.02.2009